

Beste Leo

Als cadeau heb ik zeep voor je mee gebracht, voor sommigen wat vreemd misschien, voor jou niet. Ik heb het meer gedaan. Zeep uit Mardin, van laurier, zeep uit Aleppo, van olijfolie, twee zeepsoorten, maar vooral twee steden die jou en mij dierbaar dierbaar zijn ...

maar die ook symbool staan voor wat het christendom in het midden-oosten voor jou betekent. Ik begin met Mardin, gelegen aan de rand van Tur Abdin, in Oost-Turkije, ongeveer in het midden tussen Edessa en Nisibis, thuisland en de bakermat van Syrisch Christendom. Syrisch christendom, Aramees christendom, heeft zolang ik je ken, nu meer dan dertig jaar, bij jou altijd een snaar geraakt. Al vroeg ben jij in contact gekomen met de Byzantijnse traditie, met de Byzantijnse liturgie. Door je theologie studie en de colleges die je gevolgd bij Adelbert Davids was je vertrouwd met de Griekse patristiek. Op een gegeven moment is daar die Syrische tak bijgekomen. Die opende voor jou een nieuwe wereld, een andere intellectuele horizon, maar ook een andere spiritualiteit. Hoe anders die syrische wereld is mag ik misschien duidelijk maken met een voorbeeld. We kennen allemaal de namen van de eerste concilies. Op het concilie van Nicea en het daarop volgende van Constantinopel, is ons credo geformuleerd zoals we zingen in onze kerken op zondag. De oorspronkelijke tekst daarvan is het Grieks. Wat minder bekend is: Vanuit diezelfde tijd is ons een credo overgeleverd zoals dat gebruikt in de kerken rond Nisibis, een stad met een grote theologische academie, die enkele eeuwen lang de geleerden van de zgn Kerk van het oosten, de nestorianen gevormd heeft.. Het is veelzeggend om beide credo's naast elkaar te plaatsen. In het Grieks belijden we ons geloof in Jezus de Zoon van God, één in wezen met de vader, een term met een filosofische lading. In Nisibis zong men anders: sta me toe dit credo voor te lezen: Dit is ons geloof, we geloven in God die de aarde gemaakt heeft, en de zee, die Adam naar zijn beeld heeft geschapen, die de Tora aan Mozes heeft gegeven, die van zijn Geest gezonden heeft in de profeten die uiteindelijk zijn gezalfd heeft gezonden in de wereld. Dit is het geloof van de kerk: dat we geen kwaad spreken, geen overspel doen, geen vals getuigenis afleggen. Dat zijn de werken van het geloof, dat gebouwd is op de ware steen, de gezalfde.

Uitleg: Chr. In lijn van OT profeten, geen filosofie,

In dezelfde periode en in dezelfde streek, leefde de diaken Efrem, voor wie de taal van poëzie veel meer dan een intellectueel tractaat, in staat is iets uit te zeggen over God de onnoembare, want gedichten zijn symbolisch, timmeren niet vast, maar roepen op en raken het hart. Hoe kan je dan dat geloof vastleggen in een dogma, een dogma dat probeert af te lijnen, af te bakken?... De wereld van het Syrisch christendom heeft je geraakt en het is niet toevallig dat jij je leerhuis dat nu al meer dan 15 jaar bestaat, ook beth drasha hebt genoemd, met een Syrische naam. In de jaren negentig ben je afgestudeerd met een scriptie over Johannes van Apamea, (begin 5de eeuw). Johannes van Apamea is bekend om de driedeling die hij voorstelt van het geestelijk leven, waarbij duidelijk is dat Johannes niet spreekt als een theoreticus, maar als een monnik gelouterd door worsteling en ervaring. Je hebt die oude teksten toen nauwkeurig bestudeerd en gelezen en ze proberen te begrijpen vanuit de tijd van toen, vanuit de gedachtenkaders van toen.. Maar waarom het er bij jou eigenlijk om ging was niet zozeer de tijd van Johannes van A, het verleden, maar de vraag: wat kunnen die teksten ook nu nog voor ons betekenen, waarom spreken ze aan, ook nu nog. Ik denk dat dit ook de vraag is die heel vaak bij jou in de beth drasha naar voren komt, oude teksten levend maken,

herkenbaar maken, zodat ervaringen en worstelingen uit andere tijden en culturen ook iets van onszelf worden.

Drie steden, Mardin, gelegen op een heuvel, een stad met een aantal oude kerken, en vlak erbij het klooster van Mor Hanaja, ook het Saffraanklooster genoemd, lange tijd de zetel van de patriarch. Je bent er geweest. Nisibis, de stad van Efrem, stad met een oude theologische academie, met meer dan 1000 studenten, waar de intellectuele traditie van het Syrisch christendom begonnen is, Edessa, waar de lokale Aramese taal zich ontwikkeld heeft tot een grootste christelijke cultuurtaal, waarin tal van theologische werken geschreven zijn, een patristische traditie die zo rijk is als de Griekse of de Latijnse.

Maar natuurlijk: Mardin, Edessa of Nisibis, het noemen van deze steden is beladen met gemengde gevoelens. De namen spreken van een groots christelijk verleden. Maar hoe is het er nu? In Edessa wonen geen christenen meer, is er geen kerk. De laatste mensen zijn vertrokken of verdreven of gedood tijdens de genocide van 1915, in het syrisch shatto -d sayfo. In Nisibis is er alleen nog de oude st jacobs-kerk uit de vierde eeuw, een van de oudste kerken ter wereld. Er is één familie die de kerk bewaakt, en dan heb je de christelijke bevolking daar geteld. In Mardin en de nabijgelegen streek van Tur `Abdin is het iets beter. Stad en streek zijn bezaaid met kloosters en kerken. Sommige daarvan zijn monumenten, in andere wordt nog gebeden en gevierd. Leo heeft er velen van bezocht. Maar ook daar gaat het niet goed. Toen ik de eerste keer deze streek bezocht, als student, in de jaren 70, had Tur Abdin een belangrijke christelijke bevolking, 30.000 naar schatting en hoorde je in de dorpen de mensen Turojo praten, de lokale Aramese taal. Nu is dat minder dan twee- duizend en hoor je vooral koerdisch, Turks of Arabisch. Is het christendom uit Edessa en Nisibis verdwenen na de genocide, voor Tur Abdin is er een migratie golf op gang gekomen in de jaren 70 en 80, toen de mogelijkheid werd geboden je als gastarbeider in Europa te vestigen. Maar pas op: het ging daarbij niet alleen maar om een zgn economische migratie, vergelijkbaar met gastarbeiders uit Cantabrie of Calabrie. Het vertrek uit dit Land van de vaderen zoals Tur Abdin genoemd wordt gezien als het resultaat van een lange geschiedenis van verdrukking en uitbuiting, door lokale koerdische heersers, door sommige fanatieke moslims, door de Turkse autoriteiten. Het gevolg is dat in ons land nu een grote Syrisch-orthodoxe gemeenschap aanwezig is. En dit brengt me tot een ander aspect van Leo's activiteiten. Jij hebt altijd het contact gekoesterd met de christelijke gemeenschappen uit het Midden-Oosten die zich hier gevestigd hebben, niet alleen de Syrisch Orthodoxen, maar ook de Armeniërs, met een vergelijkbare migratiegeschiedenis, de kopten of de Eritreeërs. Je bezocht, soms samen met de mensen die je beth drasha cursussen volgden, het Mor apfrem klooster in Glanerbrug, je ging naar de Koptische kathedraal in Amsterdam, je bezocht de herdenkingen van de genocide.. Je vond het belangrijk zelf te zien en te laten zien hoe de oude oosterse tradities verder worden gedragen in een totaal nieuwe context. Wat moet behouden blijven, wat is ballast, niet meer relevant in de nieuwe setting van Nederland. Ik herinner me nog je reactie op een catechismus die iemand uit de Syrische gemeenschap had opgesteld, in het Nederlands, om de jongeren te bereiken, maar die in feite een vertaling was van een catechismus gemaakt in de twintiger jaren in Tur Abdin.

Als stafflid van Athanasius en Willibrord vond je het belangrijk deze christenen een stem te geven. Je hield je bezig met de vraag hoe deze kerken te betrekken bij het oecumenische gesprek in Nederland, niet vanzelfsprekend twintig, dertig jaar geleden toen veel katholieken en protestanten nauwelijks een idee ervan hadden dat in het Midden-Oosten ook christenen

leefden. Je vond het belangrijk dat ze een plaats kregen in de Raad van Kerken, of in lokale oecumenische gremia. Maar om dat te bereiken was natuurlijk veel info nodig. En ik denk dat we hier Leo op zijn best hebben. Je hebt talloze conferenties en lezingen gegeven overal te lande, je hebt gepreekt op de zondagen voor de oosterse kerken maar vooral heb je ervoor gezorgd dat voor deze midden-oosterse christenen een plaats werd ingeruimd in het tijdschrift Pokrof, met een groot aantal artikelen van eigen hand, altijd doordacht, van goede intellectuele standing, maar ook getuigend van veel inzicht en betrokkenheid.

Twee stukken zeep: Mardin en Aleppo. Ik stel voor dat we nu de reis aanvatten naar Aleppo. Van Turkije naar Syrië, een wereld van verschil. Aleppo was tot voor het uitbreken van de oorlog misschien wel de meest christelijke stad van de Arabische wereld, er zijn daar 9 bisschoppen – geen wonder dat Leo zich daar thuis voelde – maar wat belangrijk is, de christelijke bevolking bepaalde mee het economische en culturele leven van de stad, of om het anders te zeggen, er was een enorme zichtbaarheid van de christelijke bevolking, christenen waren niet weggestopt, hoefden zich ook niet weg te stoppen. Denken we alleen maar aan enkele grote kathedralen, die wat uitstraling betreft niet onder hoeven te doen voor de St Jan in Den Bosch (en ocharme, Den Bosch heeft er dan nog maar één). Aleppo en bij uitbreiding Syrië is de regio geweest waar een belangrijke transformatie van het christendom heeft plaats gevonden. Ik sprak net over 9 bisschoppen, dat wil zeggen dat er 9 verschillende kerkelijke tradities aanwezig zijn, elk met haar eigen cultuur, haar eigen theologie en spiritualiteit, haar eigen taal ook. Je hoort er Syrisch, Armeens en Grieks, maar bovenal hoor je er Arabisch. Vanaf de 9de of 10^d eeuw zien we dat mede door de toenemende islamisering van de regio het christendom een sterker Arabisch profiel aanneemt. Het proces daarvan verliep verschillend voor de verschillende kerken, maar het wordt hoe langer hoe duidelijker alleen vasthouden aan de eigen culturele tradities een gevaar inhoudt van je terug te trekken in een getto met het risico op die manier alleen relevant te zijn voor de eigen in-group. Met andere woorden, het christendom Arabiseert, het begin van een uitgebreide arabisch-christelijke literatuur, die eigenlijk pas sinds een paar decennia serieus wordt genomen en serieus wordt bestudeerd. Het belang daarvan is enorm. Ik sprak net over zichtbaarheid door kathedralen en gebouwen. Door in het Arabisch te gaan schrijven, wordt het mogelijk een gezicht te geven aan het christendom bij de moslims die vanaf de 10de eeuw – verschillend per regio natuurlijk – de meerderheid van de bevolking gaan uitmaken. Oude geloofsbegrippen uit het Grieks of het Syrisch moeten vertaald worden, maar beter nog herdacht worden in een nieuwe taal zodat een gesprek met de islam mogelijk wordt. Om een voorbeeld te geven uit de eerste tijd. Theodorus Abu Qurra, eigenlijk een Griekse bisschop, was als bisschop van Harran in de 9de eeuw, een dagreis van Aleppo, actief in het interreligieuze gesprek. Hij was nauw verwant met Johannes van Damascus, die als Grieks schrijvende de islam maar kon benaderen als een outsider en er een christelijke ketterij van maakte. Theodorus neemt opmerkingen van moslims serieus en probeert bv. uit te leggen wat de verering van iconen voor christenen betekent. In de dertiende eeuw zien we hoe de syrisch-orthodoxe bisschop van Aleppo, ibn al-Ibri of Bar Ebroyo een synthese probeert te bewerken tussen een christelijke en een islamitische spiritualiteit. Hij hield zich bezig met islamitisch recht -fiqh – omdat hij beseftte dat het van belang was e christelijke canonieke traditie in lijn brengen met bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen. Hij schreef ook een kroniek in het Arabisch waar hij christelijke en islamitische geleerdheid bij elkaar probeert te brengen.

In de 17de en 18de eeuw zien we in Aleppo een nieuwe ontwikkeling die zeker op deze afscheidsviering van Leo niet onbesproken mag blijven. Aleppo wordt HET centrum van het

ontstaan van een aantal oosters-katholieke kerken. Ik denk daarbij natuurlijk vooral aan de Grieks-katholieke of melkitische kerk en de syrisch-katholieke kerk, terwijl daa ook de maronische kerk, de Armeens-katholieke en de chaldeeuwse kerk daarbij zijn gekomen. Ik weet dat Leo, ook door zijn voorliefde voor de Byzantijnse liturgie, een bijzonder affiniteit heeft met de melkitische gemeenschap en zelfs gecorrespondeerd heeft met de vorige melkitische P Lotfi Lahham. Hoe we nu in de 21ste eeuw terugkijken op deze geschiedenis die een enorme verdeeldheid gecreëerd heeft in het Arabische kerkelijke landschap, met ook enorme politieke consequenties, is één zaak, maar op deze manier is Aleppo natuurlijk uitgegroeid tot een kosmopolitische stad en een soort draaischijf waar oosters en westers christendom elkaar konden ontmoeten en waardoor Aleppo zou uitgroeien tot een stad van oecumene, met een zeer actieve lokale raad van kerken.

Een laatste punt wil ik nog noemen. Op het eind van de 18de eeuw heeft de maronitische bisschop van Aleppo, G Ferhat de aanzet gegeven tot een Arabisch reveil, een Ar renaissance. Het heeft geleid tot een wonderlijke gezamenlijke bewustwording van een Arabische identiteit, gedeeld door moslims en christenen. Wij zijn partners in Arabier zijn. Het was het begin van het verzet tegen het Ottomaanse juk, en indirect legde het de basis van politieke en maatschappelijke samenwerking toen op de puinhopen van het Ottomaanse Rijk nieuwe Arabische staten zoals Syrië en Irak werden gecreëerd. Het was de Syrisch-orthodoxe bisschop Efreem Barsum, de latere P, die de vertegenwoordiger was van de Arabische bevolking op de vredesconferentie van Parijs 1991, en bij zijn terugkomst bejubeld werd door de ganse bevolking als de Matran al-Urubah. Mijn punt is duidelijk: Aleppo is belangrijk geweest in de ontwikkeling van een maatschappelijke relevantie van de christenen in het Midden-Oosten.

Net als in Turkije moet ik ook hier in mineur eindigen. Tien jaar geleden nu, in 2011 brak de oorlog uit in Syrië. In Aleppo is er veel verwoest, onder meer een groot gedeelte van de eeuwenoude souks, ook kerken zijn niet gespaard. Heel veel christenen zijn omgekomen, speciaal denk ik hier natuurlijk aan bisschop Hanna Ibrahim die op bezoek is geweest bij Athanasius en Willibrord en die Leo persoonlijk kende, maar ook priesters en leken. Veel christenen zijn vertrokken en het is te vrezen dat het christendom in Aleppo nooit meer hetzelfde zal zijn. En ik moet dat helaas uitbreiden naar heel Syrië, maar ook naar Irak en Libanon. Alleen daarom, Leo is het in zekere zin jammer dat jij de fakkel doorgeeft. De laatste jaren heb je met grote inzet de nood van deze christelijke gemeenschappen onder de aandacht gebracht. En dat lijkt me ook een van de kerntaken voor de toekomst van de katholieke oecumenische vereniging. Als jullie het niet doen wie doet het dan wel. Ik hoop van ganser harte dat hier een antwoord op gevonden wordt.

Beste Leo, ik wil je van harte bedanken voor je inzet voor de christenen uit het Midden-Oosten, hen zichtbaar maken in de NL maatschappij, en natuurlijk, bedank ik je persoonlijk heel extra voor 30 jaren van vriendschap en samenwerken, om niet te spreken over de talloze maaltijden 'bij de chinees' waar moeiteloos gepraat werd over chaldeeërs en Armeniërs, een culturele krachttoer, die niet vanzelfsprekend is.